

RAJMUND OHLY

DETERMINACJA PRZYSŁOWNA W JEZYKU *GĪKŪYŪ*

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia stosunków, zachodzących w ramach grupy orzeczeniowej, ściślej mówiąc — pomiędzy członem konstytutywnym grupy a jego określnikami w języku *gīkūyū*. Jako człon konstytutywny przyjmujemy *verbum*, które otwiera puste miejsca (*slots*) dla realizatorów (*slotfillers*). Wstępnie zakładamy, że w funkcji realizatorów w pozycji adwerbalnej prymarnie występuje przysłówek (= *AD*), sekundarnie zaś każda inna część mowy, niezależnie od semantycznej wartości *verbum* (przechodnie czy nieprzechodnie¹). Praktycznie biorąc, w tym ostatnim przypadku pojawi się jako realizator jedynie rzeczownik (= *N*), ponieważ zarówno czasownik (= *V*) w funkcji dopełnienia, jak i przymiotnik (= *ADJ*) przechodzą do kategorii *N*-ów. Formułę wyjściową stanowi więc: *V T N/AD*, w której *T* wyraża związki istniejące pomiędzy dwoma (lub więcej) członami grupy orzeczenia, tj. związki formalnogramatyczne lub/oraz kategoriałnosemantyczne. Rozpatrywane będą wyłącznie grupy orzeczeniowe, w których obecność zarówno *V*, jak i *N* lub *AD* jest z góry założona.

Artykuł będzie się więc zajmował zarówno strukturalnymi relacjami (selektywnymi, syntaktycznymi informacjami), jak i semantycznymi relacjami (informacjami) w ramach grupy orzeczeniowej (= *VP*), przy czym ustalamy granice pól syntaktyczno-semantycznych następująco²:

$$\begin{array}{lll} VP \rightarrow R(V, N) & R(V, AD) & R(V, N, AD) \\ & R(V, N, N) & R(V, AD, AD) \quad R(V, N, N, AD, AD) \end{array}$$

¹ Temat czasownikowy w języku *gīkūyū*, podobnie jak w innych językach *baniu*, jest neutralny. Przechodność lub nieprzechodność uzyskuje się przez rozwinięcie tematu przy pomocy morfemów pobocznych (por. s. 65).

² Rozwiązanie skrótów dalszych: *R* = relacja, *S* = podmiot, *A* = przydawka, *P* = orzeczenie/ określnik predykatywny, *M* = okolicznik, *O* = dopełnienie bliższe, *Adn* = określnik adnominalny, *Adv* = określnik adwerbalny, *f* (...) = funkcja, *OL14ADJR* = *N*; *N* składa się z prefiksu klasy nominalnej *OL14* (= *w*) oraz z rdzenia przedrostkowego *ADJR* (= *ega*); zasadę zapisu można

1. Wydzielenie VP z S_n :

1.1. Rozwiązanie formalnego kwadratu językowego, opartego na zdaniu (= S_n), zawierającym elementarne części mowy w naturalnych związkach:

S_1 : $SAPM$: $m\bar{u}nd\bar{u}$: $m\bar{u}k\bar{u}r\bar{u}$: $arona$: $wega$ „stary człowiek widzi dobrze”

S_2 : $SPOM$: $m\bar{u}k\bar{u}r\bar{u}$: $arona$, $m\bar{u}nd\bar{u}$: $wega$ „stary widzi człowieka dobrze”

S_3 : $SPOM$: $m\bar{u}nd\bar{u}$: $arona$: $m\bar{u}k\bar{u}r\bar{u}$: $wega$ „człowiek widzi starego dobrze”

S_4 : $POAM$: $arona$: $m\bar{u}nd\bar{u}$: $m\bar{u}k\bar{u}r\bar{u}$: $wega$ „widzi człowieka starego dobrze”

S_5 : $PMOA$: $arona$: $wega$: $m\bar{u}nd\bar{u}$: $m\bar{u}k\bar{u}r\bar{u}$ „widzi dobrze starego człowieka”

1.2. Związki formalnogramatyczne (= +) i kategoriałno semantyczne (= -)

a. S_1 : $N \pm ADJ \pm V - AD$

S_2 : $ADJ \pm V$ } - N
- AD

S_3 : $N \pm V$ } - ADJ
- AD

S_4 : V } - $\begin{pmatrix} N \\ \pm \\ ADJ \end{pmatrix}$
- AD

S_5 : V } - AD
- $\begin{pmatrix} N \\ \pm \\ ADJ \end{pmatrix}$

b. Stosunek „+” do „-”:

S_1 : $NP + VP = 2 : 3$

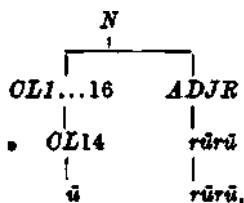
S_2 : $NP + VP = 1 : 3$

S_3 : $NP + VP = 1 : 3$

S_4 : $VP = (1) : 3$

S_5 : $VP = (1) : 3$

rozciągnąć na wszystkie rzeczowniki tego typu, np.



$OL13NR = N$ ($OL13 = ka+NR =$ rdzeń rzeczownikowy = $hora$), $\Xi =$ wtedy i wtedy tylko, gdy... $\rightarrow =$ transformacja, $prep =$ przyimek, $p =$ łącznik w konstrukcji nomino-werbalnej, $V =$ czasownik posiłkowy „być”, $P =$ orzecznik, $N' =$ abstrakt niepochozny, $N'' =$ nazwa miejsca, $Q =$ dopełnienie dalsze, $suf =$ sufiks, $V_{suf} =$ forma pochodna czasownika, utworzona przy pomocy sufiksu, $N_{suf} =$ rzeczownik z morfem fleksyjnym-sufiksem, $Pron =$ zaimek osobowy niezależny, $ob =$ zaimek dopełnieniowy, $V_{pass} =$ czasownik w stronie biernej, $< =$ zawarte w grupie (...), $con =$ partykuła posesywna.

³Zdanie jest wariantem S_4 mniej poprawnym.

1.3. Tabela obrazująca związki w S₁... S₅

człon określony	człon określający				realne związki
	<i>N</i>	<i>ADJ</i>	<i>V</i>	<i>AD</i>	
<i>N</i>	<i>X</i>	\pm	\pm	\emptyset	<i>N</i> : <i>ADJ</i> , <i>N</i> : <i>V</i>
<i>ADJ</i>	\emptyset	<i>X</i>	\pm	\emptyset	<i>ADJ</i> : <i>V</i>
<i>V</i>	–	–	<i>X</i>	–	<i>V</i> : <i>N</i> , <i>V</i> : <i>ADJ</i> , <i>V</i> : <i>AD</i>
<i>AD</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	<i>X</i>	

Do dalszych rozważań przechodzą związki typowe dla *VP* : *V*: *N*, *V* : *ADJ*, *V*: *AD*.

1. Sprawdzenie funkcji części mowy (ruchliwości morfemów fleksyjnych i derywacyjnych).

N w funkcji: *S*: *mündū arona* „człowiek widzi”

Adn: *ngui ya mündū irona wega* „pies człowieka widzi dobrze”

P: *mūthee aarī mündū mwega* „starzec był dobrym człowiekiem”

*Adv*₁: *ngoro irahūra thīinī wa mündū* „serce było w człowieku”

*Adv*₂: *ekire ta mündū* „postąpił po ludzku”

Adj w funkcji: *S*: *mūkūrū aikarire thi* „stary siedział (na ziemi)”

Adn: *ngui ngūrū yakomire* „stary pies leżał”

P: *mündū aari mūkūrū* „człowiek był stary”

*Adv*₁: *mündū akororire ta mūthee* „człowiek kaszlał starczo”

*Adv*₂: *mündū akororire ta mūkūrū* „ „ „

V w funkcji: *S*: *kūona wega nī kīndū kīega* „widzieć dobrze jest ważne”

Adn: *mündū won aga oī (amenyaga) maingi* „człowiek widzący wie dużo”

P: *mündū arona* „człowiek widzi”

Adv: *aikarire thī, akionaga* „siedział, widząc”

AD w funkcji: *S*: *wega nī (ta) ūrīa kūrī* „dobrze jest, jak jest”

Adn: *makithi*: „wega mūno” „stopień: bardzo dobrze”

P: *riu nī wega* „teraz jest dobrze”

Adv: *ina wega!* „śpiewaj dobrze!”

2.1.

*N**S*: *mündū**Adn*: *ya mündū**ADJ**mūkūrū* *ngūrū*

<i>P:</i> <i>arī mūdū</i> <i>arī mūkūrū</i>
<i>Adv:</i> <i>thīini wa mundu</i> <i>ta mūthee</i>
<i>Adv:</i> <i>ta mūdū</i> <i>ta mūkūrū</i>
<i>V</i>	<i>AD</i>
<i>S:</i> <i>kūona</i>	<i>wega</i>
<i>Adn:</i> <i>wonaga</i> „ <i>wega mūnó</i> ”
<i>P:</i> <i>arona</i> <i>ni wega</i>
<i>Adv:</i> <i>akionaga</i> <i>wega</i>

2.2. Wstępne ustalenia: funkcję przysłówkową oddają: rzeczownik — zwrotem przyimkowym, przymiotnik — zwrotem przyimkowym oraz przejściem do klasy abstraktów⁴, czasownik — imiesłowem przysłówkowym. Przysłówek właściwy nie istnieje⁵.

2. Szczegółowa analiza sposobów wyrażania okoliczności oraz dopełnienia⁶.

3.1. Wyrażanie okoliczności

I. $ADJ = f(M)$

a. (*S*) *PM:* (*mūdū*) *arona wega* „(człowiek) widzi dobrze”⁷

1. $V - ADJ; ADJ = f(M) \equiv ADJ \rightarrow N = CL14ADJR$

b. *PM:* *okīrire na ūgūūta* „wstał leniwie”

2. $V - ADJ; ADJ = f(M) \equiv ADJ \rightarrow N = CL14ADJR \rightarrow prep N$

c. *P(OM): ahkire (mūgate) thaigi nyigī* „posmarował chleb grubo masłem”

3. $V + (N) - N + ADJ; ADJ = f(M) \equiv f(M) = N + ADJ$

d. *PM:* *akuire (maī) manyinyi* „dźwigał mało (wody)”

4. $V - ADJ; ADJ = f(M) \equiv (N) + ADJ$

e. *S_pM:* *nyumba yuma nyūmū* „w domu było sucho”

⁴ W języku *gīkūyū* rzeczowniki usystematyzowane są wg klas nominalnych, których wykładnikiem jest prefiks. Klasa abstraktów stanowi 14. klasę nominalną.

⁵ W wyżej wymienionych zdaniach wyraz *wega*, funkcjonujący jako przysłówek, jest rzeczownikiem odprzymiotnikowym *-ega* „dobry” typu *OL14ADJR* (por. przypis 2).

⁶ W pracy korzystałem głównie z T. G. Benson, *Kikuyu-English Dictionary*, Oxford 1964; B. Mareka Gecaka, W. H. Kirkaldy-Willis, *A Short Kikuyu Grammar (with exercises by Mary-Capon)*, London 1955. Znaczej pomocy udzielił mi jako informator p. Muturi Hukiria z Kenii, Kikuju z pochodzenia.

⁷ Przykładowe czytanie wzoru: I. Związek czasownika z przymiotnikiem kategoriałnosemantyczny (=, „-”) przymiotnik występuje w funkcji okolicznika wtedy i tylko wtedy, gdy przymiotnik przejdzie do kategorii rzeczowników o strukturze: prefiks klasy 14. rdzeń przymiotnikowy.

5. (S) + V + ADJ; ADJ = f(M) \equiv ADJ = f(P) \rightarrow f(M)
- f. PpM: *acokire arī mūwarū* „wróciła chora”
6. V + V' + ADJ; ADJ = f(M) \equiv ADJ = f(P) \rightarrow f(M)
- a. PM: *tucokire na ihenya* „wróciliśmy szybko”
1. V – N; N = f(M) \equiv N \rightarrow prep N
- b. PM: *ūka narua!* „chodź szybko!”
2. V – N; N = f(M) \equiv N = (prep N)
- c. PM: *oima guru* „znajdował się wysoko”
3. V – N; N = f(M) \equiv N = N'
- d. P(O) M: *endete kūria maguta* „lubił jeść tłusto”
4. V – (V) – N; N = f(M) \equiv N = f(O) \rightarrow f(M)
- e. (M) PM: *gūkū eyonire mūgeni* „czuł się tutaj obco”
5. AD – V – N; N = f(M) \equiv N = f(Q) \rightarrow f(M)
- f. (S) PM: *marua mandikirwo na karamu* „listo został napisany ołówkiem”
- fi. PM: *araragia na muleni* „rozmawiał z gościem”
6. (N) – V – N; N = f(M) \equiv N \rightarrow prep N oraz N = f(Q) \rightarrow f(M)
- g. P(O) M: *agathathaire (njuirī) kamora* „głaskał (włosy) delikatnie”
7. V – N – N; N = f(M) \equiv N \rightarrow CL13NR
- h. PM: *ekire ta mūdū* „postąpił po ludzku”
8. V – N; N = f(M) \equiv N \rightarrow prep N oraz prep = ta
- i. PM: *ekire Maunu ma waana* „postąpiła dziecinnie”
9. V – N – N; N = f(M) \equiv R(N, N) = N' con N
- j. PM: *njkaraga mukawaini* „przebywam w hotelu”
10. V – N; N = f(M) \equiv N \rightarrow N_{suf} oraz suf = inī
- k. PM: *akuirīri Nairobi* „zmarł w Nairobi:
11. V – N; N = f(M) \equiv N = N'
- l. PpM: *acokire (arī) njamba* „wrócił bohaterem”
12. V – (V) – N; N = f(M) \equiv N = f(P) \rightarrow f(M)
- m. (S) PM: *kaana nikahanyukīira ithe* „dziecko biegło do ojca”
13. (N) + V – N; N = f(M) \equiv V \rightarrow V_{suf} oraz N = f(Q) \rightarrow f(M) oraz suf = rel
- n. PM: *ninguuka kuri we* „przyjdę do ciebie”
14. V – prep – Pron; N = f(M) \equiv N \rightarrow Pron \rightarrow prep Pron oraz prep = kuri

3.2. Wyrażanie dopełnienia

I. Dopełnienie bliższe:

a. PO: *Arona mūdū* „widzi człowieka”

1. V – N; N = f(O) \equiv N = N

b. PO: *aronā mūkūrū* „widzi starego”

2. V – N; ADJ = f(O) \equiv ADJ \rightarrow N

c. *Nđīmūonire* „widziałem go”

3. $V - N; N = f(O) \equiv N \rightarrow ob$

d. $P(O) O: nīangutha riitho$ „on uderzył mnie w oko”

$d_1 P(O) O: nīanjohire moko$ „on związał mi ręce”

4. $V - N_1 - N_2; N = f(O) \equiv N_1 = f(O) \rightarrow ob$ oraz $N_2 = f(O)$

e. $(S) PO: iciko nūcoketio nī mūici$ „łyżki zostały zwrócone przez złodzieja”

5. $N + V - N; N = f(O) \equiv V \in (V - N) \rightarrow V_{pass}$ oraz $N \in (V - N) \rightarrow prep N$ oraz $prep = nī$.

II. Dopełnienie dalsze:

a. *PQAO: nḡurūre mūtīmia wakwa mbuku* „kupiłem mojej żonie książkę”

1. $V - N + pron - N; N = f(Q) \equiv Q \in (V - Q - O)$ oraz $V \in (V - Q - O) \rightarrow V_{suf}$ oraz $V suf = rel$.

b. *PQO: ndīmūgurūre mbuku* „kupiłem jej książkę”

2. $V - N - N; N = f(Q) \equiv N \rightarrow ob$ oraz $V \in (V - ob - N) \rightarrow V_{suf}$ oraz $suf = rel$.

c. *PQO: nī agutwarīra karamu* „wziął tobie ołówek”

3. $V - N - N; N = f(Q) \equiv N \rightarrow ob = f(Q)$

d. *PQO: nī agutwarīre karamu* „wziął tobie ołówek”

4. $V - N - N; N = f(Q) \equiv N \rightarrow ob$ oraz $V \in (V - N_1 - N_2) \rightarrow V_{suf}$ oraz $suf = rel$.

e. *PQOA: ndirāhe mūrata marūa ma mama* „daję przyjacielowi list dla mojego wujka”

5. $V - N_1 - N_2 + N_3; N = f(Q) \equiv N = N_1 \in (V - N_1 - N_2 - N_3)$

f. *SPQ: Njoroge akūhūrana na Kamau* „N. walczył z K.”

6. $N - V - N; N = f(Q) \equiv V \in (N - V - N) \rightarrow V_{suf}$ oraz $N \rightarrow prep N$ oraz $suf = rec$. oraz $prep = na$.

4. Układ wartości funkcyjnych realizatorów w polach syntaktycznych⁸.

Array: a (V T N); b (V T N T N); c (V T N T ADJ); d (V T ADJ)

Integer: i = f(P); j = f(M); k = f(O); l = f(Q)

$S_1 = a (V - N)$

$S_2 = a (V - prep - N)$

$S_3 = a (V - v - N)$

⁸ Nomenklatura wg międzynarodowego języka programowania ALGOL — 60 dostosowana do potrzeb niniejszych rozważań. Rozwiązanie nie wyjaśnionych dotąd skrótów; *array* = pola syntaktyczne, *integer* = wartości funkcyjne części mowy, *if.. then* = warunkowy rozkaz skoku, *goto* = rozkaz wyjścia, $:$ = = ustala realizację wartości funkcyjnej dla . . .

$$S_4 = c(V - N - ADJ)$$

$$S_5 = d(V - ADJ)$$

$$S_6 = d(V - v - ADJ)$$

$$S_7 = b(V - N - N)$$

$$i: = V; \text{ if } i: = V \text{ then goto } S_{1...7}$$

$$j: = ADJ; \text{ if } j: = ADJ \rightarrow CL14ADJR \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } j: = ADJ \rightarrow CL14ADJR \rightarrow \text{prepr } N \text{ then goto } S_2$$

$$\text{ if } j: = ADJ \rightarrow N + ADJ \text{ then goto } S_4$$

$$\text{ if } j: = ADJ \rightarrow (N) + ADJ \text{ then goto } S_5$$

$$\text{ if } j: = ADJ \rightarrow v + ADJ \text{ then goto } S_6$$

$$\text{ if } j: = ADJ \rightarrow v + ADJ \text{ then goto } S_3 \text{ vel } S_5$$

$$j: = N; \text{ if } j: = N \rightarrow \text{prepr } N \text{ then goto } S_2$$

$$\text{ if } j: = N \rightarrow \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } j: = N \rightarrow CL13NR \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } j: = N \rightarrow N_{\text{suf}} \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } j: = N \rightarrow v - N \text{ then goto } S_3$$

$$\text{ if } j: = N \rightarrow N \text{ and } V \text{ in } V - N \rightarrow V_{\text{suf}} \text{ then goto } S_1$$

$$k: = N; \text{ if } k: = N \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } k: = N \rightarrow \text{ob} \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } k: = N \rightarrow N \text{ nad } (N) \rightarrow \text{ob}_1 \text{ then goto } S_1$$

$$k: = ADJ; \text{ if } k: = ADJ \rightarrow N \text{ then goto } S_1$$

$$l: = N; \text{ if } l: = N \rightarrow N_1 \text{ in } V - N_1 - N_2 \text{ and } V \rightarrow V_{\text{suf}} \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } l: = N \rightarrow N_1 \rightarrow \text{ob} \text{ in } V - N_1 - N_2 \text{ and } V \rightarrow V_{\text{suf}} \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } l: = N \text{ in } V - N \text{ and } V \rightarrow V_{\text{suf}} \text{ then goto } S_1$$

$$\text{ if } l: = N \rightarrow N_1 \text{ in } V - N_1 - N_2 \text{ then goto } S_7$$

$$\text{ if } l: = N \rightarrow N_1 \rightarrow \text{ob} \text{ in } V - N_1 - N_2 \text{ then goto } S_7.$$

5. Układ wartości funkcyjnych realizatorów w polach semantycznych.

Z analizy formalno-skladniowej wynika, że tam, gdzie w *VP* człón konstytutywny orzeczenia, tj. czasownik, warunkuje konkretną, formę następnika, bądź też forma czasownika wymaga formalnie następnika — zachodzi zjawisko determinacji gramatycznej, sygnalizowane dotąd znakiem \rightarrow . Sytuację komplikuje jednak analiza semantyczna związków — determinacja semantyczna — zachodzących w ramach *VP*.

5.1. W grupie okolicznika można ustalić następujące podgrupy:

I.1. *V - wega*

2. *V - na hinua*

3. *V - narua*

4. *V - ġūrū*

II. 1. *V - maguta*

2. *V - mūgeni*

- | | |
|--------------------------------|---------------------------------|
| III.1. $V-(N) - thiagi nyingĩ$ | IV. 1. $V - ta mũndũ$ |
| 2. $V-(N) - ikuhi$ | 2. $V - Maunu ma waana$ |
| 3. $V-(N) - manyinyi$ | |
| V. 1. $(N) + v + nyumu$ | VI.1. $V - mukawainĩ$ |
| 2. $(N) : v - na heho$ | 2. $V - Nairobi$ |
| VII.1. $V(+v) - njamba$ | VIII. 1. $V_{pass} - na karamu$ |
| 2. $V(+v) - murwaru$ | 2. $V - na muleni$ |
| IX. 1. $V_{res} - ithe$ | |
| 2. $V - kuri we$ | |

Z tych grup żadnych wątpliwości nie budzi podgrupa VI, gdzie miejscownik utworzony zostaje przy pomocy morfemu pobocznego, lokatywnego (*muka/wa-inĩ*) bądź też reprezentowany jest przez nazwę miejsca (*Nairobi*). Są to czyste okoliczniki miejsca, czego dowodem jest możliwość zastąpienia ich zaimkami przysłówkowymi; por. *njikaŕaga haha* „przebywam tutaj”, *ndĩrathire hau ira* „poszedłem tam wczoraj”. Z ostatniego przykładu wynika, że ta sama zasada rozciąga się także na okoliczniki czasu; por. *wekire ũtia njuma hwainĩ?* „co robiłeś w sobotę wieczorem?” Rzeczownik w formie lokatywnej nie podlega rekcji poprzednika i łączy się z nim na zasadzie przynależności w ramach kontekstu, przy czym znaczenie stosunkowe rzeczownika zawarte jest w morfemie pobocznym lub w samym temacie. Dla podgr. VI istotny stąd jest związek przynależności.

W podgrupie I w funkcji okolicznika występuje rzeczownik odprzymiotnikowy lub abstrakt, tzn. nazwy cech. Zajęcie pozycji adwerbalnej przez przymiotnik wymaga od niego formalnej zmiany kategorii (przymiotnik → rzeczownik), implikowana więc jest jego forma. Rzeczownik odprzymiotnikowy jako okolicznik sposobu determinuje czasownik wprost, zawęża jego zakres pojęciowy, przy czym następuje asymilacja znaczeń. W tej sytuacji determinacja semantyczna niweluje determinację gramatyczną, do głosu dochodzi składnia przynależności⁹.

Nazwa cechy (abstrakt) łączyć się może z czasownikiem-orzeczeniem także przy pomocy przyimka *na*, a więc przy pomocy morfemu głównego, synsemantycznego wykładnika stosunku obu członów *VP*. Ten sam wykładnik występuje jeszcze w podgr. V i VIII, wyrażając stosunek socjatywny, o czym niżej. Przypatrzmy się następującym przykładom:

- a. *Oima ĩgũrũ* „znajdował się wysoko”: *gukĩria hinya* „przewyższać siłą”

⁹ Por. *Itunda rĩ na mucano mũrũrũ* „owoc smakuje gorzko” (dosł. „owoc ma (= jest z) smak gorzki”): *itunda ni irũrũ* „owoc jest gorzki”: *itunda riari ũrũrũ* „owoc smakował gorzko” (dosł. „owoc miał gorycz”).

b. *Tii na igūrū* „iść pod górę”: *ahuhiria na hinya* „oddychał ciężko”

c. *Ndege ī igūrū muno* „ptak jest b. wysoko”: *uhōro ūcio wī hinya* „ta sprawa jest b. trudna”¹⁰.

Ad a. Abstrakt użyty atrybutywnie, określnik właściwy determinuje orzeczenie-czasownik wprost = związek przynależności (abstrakt nie występuje tutaj oczywiście jako dopełnienie czynnika pomocniczego, lecz jako okolicznik sposobu).

Ad b. Abstrakt użyty atrybutywnie, określnik (relacyjny na skutek występowania wykładnika stosunku) determinuje orzeczenie-czasownik relacyjnie; niemniej i w tym wypadku mamy do czynienia ze związkiem przynależności, ponieważ następuje absorpcja przyimka przez następnik (a nie poprzednik), czego dowodem jest zleksykalizowana jnż forma *narua*; por. *ūka narua!* „chodź szybko!” (*rua* „recency, proximity of time” – *narua* „quickly, soon”).

Ad c. Okoliczność wyrażona predykatywnie, z tym że w pierwszym zdaniu posłużono się konstrukcją z łącznikiem-zaimkiem osobowym, służącą do zaakcentowania stanu podmiotu, zaś w drugim zdaniu — konstrukcją względną przymiotną.

Można więc przyjąć, że występowanie nazwy cechy (abstraktu) z przyimkiem *na* w funkcji okolicznika podyktowane jest wymogiem specyfikowania stosunków, zachodzących w *VP*, koniecznością podkreślenia, położenia akcentu semantycznego bardziej na okoliczność niż na czynność.

Natomiast w podgr. VIII występują w pozycji adverbialnej *concreta*. Według tradycyjnych zasad pełniłyby one funkcję dopełnienia czynnika pomocniczego (1) oraz towarzyszącego (2). Z kontekstu wynika jednak wyraźnie okoliczność narzędzia i towarzyszenia, przez co należy rzeczowniki w tej konstrukcji przyjąć jako okoliczniki, zwłaszcza że *VP* dla dopełnienia czynnika towarzyszącego posiada odrębną konstrukcję (por. *Njoroge akūhūrana na Komau* „N. walczył z K.”; *kūhūra* „bić”). I tutaj mamy wobec tego do czynienia ze związkiem przynależności, ponieważ zakres znaczeniowy okolicznika mieści się w zakresie orzeczenia (ołówki służy do pisania, gość do rozmowy¹¹), czego dalszym dowodem są utarte zwroty, często tautologiczne, figury etymologiczne; por. *ecanūrire na gīcanūri* „czesał się grzebieniem”, *ahakire nyumba rangi ungi* „pomalował dom na czarno” (*haka* „smarować”, *rangi* „kolor” = *haka rangi* „malować”).

W podgr. V cecha wyrażona jest predykatywnie, pod 1. przymiotnikiem, pod 2. zwrotem przyimkowym. W jednym i drugim wypadku określnik-

¹⁰ *Igūrū* „niebo”, „wysokość”; *hinya* „siła”, „trudność”; *uhōro ūcio wi hinya* dosł. „sprawa, która jest trudnością”.

¹¹ Por. rozważania ogólnie językoznawcze A. Heinza, *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków 1966, s. 86 i in., wykraczające daleko poza strukturę języka polskiego.

-orzecznik określa wprost podmiot konstrukcji, a składnię zgody wyraża łącznik (pod 1. także orzecznik). Bliższa analiza kontekstu pozwala jednak wywnioskować, że nazwy cechy występują tutaj w funkcji okolicznika; por. *nyumba yuma nyūmū* „w domu było sucho” (dosł. „dom był suchy”): *utuku kūuma na heho* „w nocy było zimno” (dosł. „noc była z zimnem”)¹². O tym, czy nazwa cechy pełni tutaj funkcję okolicznika, decyduje wyłącznie analityczny podział zdania: *nyumba* || *yuma nyūmū* = orzecznik: *nyumba yuma* || *nyūmū* = okolicznik.

Dodatkowe światło na istotę powyższego związku rzucają przykłady podgr. VII. 1. *Acokire (arī) njamba* „wrócił bohaterem”, 2. *Acokire ari mūrūaru* „wróciła chora”, gdzie tradycyjnie biorąc mielibyśmy do czynienia z dopełnieniem orzekającym, dodatkowo wzmocnionym łącznikiem (-*rī*), fakultatywnym pod 1. Jednakże w danym przypadku *arī* nie pełni chyba funkcji łącznika, lecz czasownika w funkcji przysłówkowej „będąc (chora, bohaterem)”. Zaakcentowanie czasownikowej funkcji -*rī* (a nie łącznikowej) wynika także z reguły gramatycznej, że w wypadku występowania przymiotnika w funkcji orzecznika po 3 os. *sg/pl.* należy użyć łącznika *nī*, por. *Mūrutani nī mūrūaru* „nauczyciel jest chory”, z czego wynikałoby dodatkowo, że mamy w gruncie rzeczy do czynienia pod 2. nie z przymiotnikiem, lecz z rzeczownikiem odprzymiotnikowym. Znaczenie stosunkowe omawianych określników, wynikające z kontekstu, skłania do przyjęcia ich jako okoliczników sposobu (jak wrócił?). I tutaj więc mamy do czynienia ze związkiem przynależności, a atrybutywność określnika jest wyraźna.

Podobna sytuacja występuje w podgr. II. W zdaniu 1. *Endete kūrīa maguta* „lubił jeść tłusto” (dosł. „tłuszcz”) funkcję *maguta* należy bowiem interpretować nie jako biernikową, lecz narzędnikową „(z) tłuszczem” bez przyimka *na* (por, podgr. VIII), więc jako okoliczność sposobu, podczas gdy w zdaniu 2. *Gūkū enyonire mūgeni* „czuł się tutaj obco” (dosł. „obcym”) sytuacja kontekstowa odpowiada podgr. VII, z tym że i tutaj bez dodatkowych morfemów gramatycznych. W tym ostatnim wypadku konstrukcja ta jest także bliska podgr. IV. 1, i I. 2. W podgr. IV zdanie *athekire ta mūdū* „postąpił po ludzku” (dosł. „jak człowiek”) zawiera okolicznik sposobu, wyrażony przez porównanie (*ta* = jak). Ten morfem synsemantyczny mógłby być ostatecznie zastosowany także w konstrukcji II. 2; rzecz w tym, że pod II. 2. określnik, będący bliski nazwy cech (rzeczownik odprzymiotnikowy), dodatkowego nacechowania semantycznego nie wymaga. Pod IV. 1. w funkcji określnika pojawia się rzeczownik konkretny,

¹² W zdaniu *utuku kūuma na heho* prefiks przyczasownikowy *kū-* nie wiąże się z podmiotem na zasadzie kongruencji, lecz wyraża lokatywność (*kū* = prefiks klasy lokatywu), co formalnie uwidacznia już okolicznikową funkcję *na heho*.

zbliżony do apozycji (por. *we o ta mūdū* „on jak człowiek”), który dla wyrażenia funkcji okolicznika wymaga odpowiedniego wykładnika¹³.

Determinację gramatyczną narzuca natomiast relatywna forma czasownika stosowana lokatywnie, por. IX. 1. *Kaana nikahanyukūire ithe* „dziecko pobiegło do ojca”. Pomimo wyraźnej rekcji nie mamy tutaj do czynienia z dopełnieniem, czego dowodem jest zastosowanie formy relatywnej dla wyrażenia lokatywności, gdy używa się czasowników nieprzechodnich: *nīndarutaga Kamau* „I used to teach Kamau”: *nīndarutana* „I used to teach” (intrans.): *nyumba ya kurutanīra* „a room for teaching in (a schoolroom)”¹⁴.

Lokatywność wyraża także przyimek *kuri*, por. IX. 2. *nīnguuka kuri* *we* „przyjdę do ciebie”, i to formalnie, gdyż *ku-* jest prefiksem loc. cl. 15b.

5.2. Dopełnienie bliższe nie nasuwa wątpliwości. Występujący w tej funkcji rzeczownik determinuje orzeczenie wprost, atrybutywnie; por. *arona mūdū* „widzi człowieka”, *ndīmūonire* „widziałem go”. Przy dopełnieniu sprawcy występuje dodatkowy morfem synsemantyczny; por. *iciko niicoketio nī mūici* „łyżki zostały zwrócone przez (= *nī*) złodzieja”.

Na uwagę zasługuje konieczność stosowania dwóch dopełnień (dopełnienia przedmiotowego i zaimka w funkcji dopełnienia), w wypadku gdy czynność odnosi się do części ciała danej osoby, por. *nīangutha riitho* „on uderzył (mnie w) oko” (w znaczeniu „on uderzył moje oko”), przez co mamy do czynienia z determinacją gramatyczną.

Z determinacją gramatyczną mielibyśmy także do czynienia w wypadku rygorystycznego stosowania reguły głoszącej: jeśli po czasowniku z wykładnikiem czasu *-ra-* następuje obiekt, nie używa się preprefiksu *nī* (przy czasowniku); por. *ndīragura giti kieru* „kupuję nowe krzesło”: *nīndīragura* „kupuję”. Informator nie widział jednak celowości przestrzegania tej reguły, co zadecydowało o wyłączeniu tej konstrukcji z niniejszych rozważań¹⁵.

5.3. Dopełnienie dalsze podlega wyraźnie determinacji gramatycznej, gdy czasownik obligatorycznie przyjmuje formę pochodną relatywną; por. *ngurūire mūtimia wakwa mbuku* „kupiłem mojej żonie książkę”; *ndīmūgurūire mbuku*

¹³ Zdanie, może być takie wyrażone konstrukcją VII. 2. *ndireigua haha ndi mūgeni* „czuję się tutaj obco” (dosł. „czuję się tutaj jestem obcy”).

¹⁴ Por. *A Short Kikuyu Grammar*, s. 101.

¹⁵ Por. *op. cit.*, s. 21; określenie funkcji preprefiksu *nī* jest b. skomplikowane i wymaga wielowarstwowych badań; por. J. M. G. Ndumbu, W. H. Whiteley, *Some Problems of Stability in Kamba One-Word Tenses*, „Journal of African Languages”, vol. 1, part 2, 1962, s. 169 i n.; także A. R. Barlow, *The Use of the Copula with Kikuyu Verb*, „Festschrift Meinhof”, Hamburg 1927.

„kupiłem jej książkę”. Nie podlega jej natomiast, gdy stosowanie tej formy staje się zbędne; por. *ni agutwarīra karamu* „wziął tobie ołówek”: *nī agutwarīre karamu* „wziął dla ciebie ołówek”. Użycie formy relatywnej służy w gruncie rzeczy zawsze do podkreślenia celu czynności (por. prepositional object w języku angielskim).

Determinacją gramatyczną charakteryzuje się także konstrukcja z czasownikową formą pochodną recyprokalną; por. *Njoroge akuhurana na Komau* „N. walczył z K.”

WNIOSKI KOŃCOWE

Istota wzajemnych związków formalnogramatycznych i kategorialno-semantycznych członów w *VP* w języku *gĩhũyũ* sprowadza się w sumie do zagadnienia semantycznych związków pomiędzy członami grupy orzeczenia. Zjawisko determinacji gramatycznej bowiem, wytworzone w wypadku okoliczników przez formalne środki syntaktyczne (wymogi przekształcenia przymiotnika w rzeczownik itp.), zostaje zniesione na skutek zaistnienia bezpośrednich stosunków cecha : cecha (determinacja wprost), dochodzi natomiast do głosu, gdy następuje determinacja relacyjna uwydatniona formą pochodną orzeczenia-czasownika (relatywną, recyprokalną) w konstrukcjach z dopełnieniem lub okolicznikiem.